

EINAI TO GALIMATIAS ΑΛΗΘΩΣ ΛΕΞΙΣ BYZANTIAKH ;

Περὶ τῆς λέξεως ταύτης διέλαβον μέχρι τοῦδε πολλοί, ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰάβρα λόγιος F. Th. Justensen, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενὴ καλωσύνην νὰ μοὶ πέμψῃ τὴν περὶ ταύτης πραγματείαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' οὗτος συνάπτει τὴν λέξιν ταύτην πρὸς Βυζαντιὰ πράγματα, ἐνόμισα καλὸν νὰ διαλάβω περὶ αὐτῆς, συμβάλλων οὕτω μικρὸν ἔρανον εἰς τὴν φίλην σύνταξιν τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Ὁ κ. Justensen διδάσκει ὅτι ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ ἀναγινώσκεται ἐν λ. χαλίφρων «καὶ τὰς Βάκχας **χαλιμάδας** ἔλεγον, τὰς χαλωμένας πρὸς συνουσίαν καὶ **χαλιμάζειν** ἔλεγον τὸ περὶ τὰς συνουσίας πείθεσθαι καὶ **καγχαλίζειν** ἀπὸ τοῦ χαλᾶν τὰς φρένας πρὸς τὸ πάθος». Μετὰ ταῦτα ἐπιφέρει «Le verbe χαλιμάζω ne se rencontre pas dans la littérature, mais ça n'est pas une raison suffisante pour le déclarer inimportant. Le fait qu'il a été enregistré dans l'Etymologicum magnum nous démontre avec certitude suffisante, qu'on l'a contemplé comme notable. Sans doute il sera vrai de ce mot ce que dit Salver de la Grave de galimatias. «Il a appartenu à la langue du peuple, et il est à supposer que les textes écrits ne sauraient nous offrir une langue exacte de cette fréquence; on le rencontrera surtout dans patois et dans l'argot, et ce n'est en quelque sorte que par erreur, qu'il s'est égaré quelquefois dans la langue littéraire. C'est pourquoi il est peu utile de relever la date de sa première apparition dans les livres». N'oublions pas, que la langue parlée, c'est la langue réelle, tandis que la littérature n'en est qu'une ombre plus ou moins imparfaite: Alors comment aura-t-on employé le mot χαλιμάζω dans la langue quotidienne? C'est, je crois, ce que notre mot «galimatias» nous fera voir. Il n'est pas inouï, qu'un homme fût appelé «imbécile» «fou» «idiot», quoique sa force mentale était aussi bonne que celle de milliers de ses concitoyens libres et honorables. Aussi nous disons «c'est à en devenir fou», «il est fou de ça» etc., à vrai dire de tels mots sont des favoris de la langue familière. Jadis c'en était la meilleure chose. Au temps des grands grammairiens de Byzance (Eustathios etc.), quand quelqu'un parlait de nonsens, l'on aura dit χαλιμάζεις. Ceci est une forme verbale, mais elle pourrait très aisément devenir une

formule, dont l'origine était oubliée et qui signifiait tout simplement «Nonsense». Nous connaissons plusieurs formes verbales, qui sont ainsi devenus de substantifs, p.e. l'imprimatur, et le veto. La concordance significative entre χαλιμάξεις et galimatias me paraît ainsi manifeste. Mais la forme: χαλιμάξεις pourrait-elle devenir galimatias? La ressemblance est certainement frappante. Mais ça suffit-il? Il y aurait des savants, qui demanderont, si l'altération est en concordance avec les lois de Grimm, ce que je ne trouve pas justifié. Il me paraît évident, que nous avons à faire à une instance d'étymologie populaire, qui ne reconnaît pas de tels lois. Plusieurs savants se sont déclarés d'accord avec moi. L'un d'eux m'écrit «Votre explication du mot galimatias du grec post. χαλιμάξεις me paraît absolument évidente; particulièrement quand on s'en souvient, que le mot dans le grec postérieur et moyen se prononçait khalimadsis avec un *s* très mou après le *d* c'est à dire peu près *khalimadsis*, l'on m'a pas à discuter là-dessus».

Un autre m'écrit «La concordance avec χαλιμάξεις est séduisante; je ne suis pourtant convaincu, qu'elle n'est pas fortuite». C'est ce que je ne comprends pas. Quand j'ai vu en France un animal avec toutes les caractères essentielles du chat... et que je revois un tel animal au Japon, je ne dirai pas: «cet animal a tous les caractères d'un chat, mais il pourrait être accidentel». Au contraire je dirai «c'est un chat» et j'irais explorer le pays d'origine du chat et je tendrais tracer les voies par les quelles le species s'est dispersé. C'est ce que nous irons faire maintenant dans notre cas: χαλιμάξεις galimatias.

Ταῦτα ὁ λόγιος συγγραφεὺς εἰς ταῦτα ἐπιθυμῶ νὰ παρατηρήσω τάδε:

1) Παρέλαβον οἱ Βάραγγοι ἐκεῖνοι καὶ ἄλλας λέξεις, τῶν ὁποίων ἡ Ἑλληνικὴ καταγωγὴ νὰ εἶναι εἰς ἡμᾶς σήμερον σαφής; Πάντοτε ἀληθεύει τὸ μῖα χελιδὼν ἕαρ οὐ φέρει.

Ὁ κ. συγγραφεὺς θέλων νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διατηρήσῃ τις μικρόν τι μόνον στοιχεῖον ἐξ ἄλλης γλώσσης, ἀναφέρει ὅτι Ὁλλανδικόν τι παιδίον ἐφοίτησε μὲν ποτε εἰς Ἰταλικὸν σχολεῖον, ἐλησμόνησε δ' ἔπειτα τὰ Ἰταλικά τοσοῦτον, ὥστε μόνας τὰς Ἰταλικὰς βλασφημίας διεφύλαξεν ἐν τῇ μνήμῃ. Ἀλλὰ μοὶ φαίνεται ὅτι ἐπὶ τούτου ἀληθεύει τὸ Γαλλικὸν *comparaizon n'est pas raison*. Αἱ βλασφημίαι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ πολλῶν ἐκφέρονται λέξεων καὶ συχνὰ λέγονται, ὥστε δύνανται νὰ ἐντυπωθοῦν εἰς τὴν μνήμην ἰσχυρῶς. Τὰ δὲ περὶ τοὺς ἔρωτας πρῶτον δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἀνὰ πᾶσαν ὥραν, ὅπως αἱ βλασφημίαι ἐν Ἰταλίᾳ, ἔπειτα ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονεύωνται καὶ ἄλλαι ὁμοίας χρήσεως καὶ πῶς σαφέστεραι λέξεις, καὶ οὐχὶ τὸ ἀμφίβολον χαλιμάξεις.

2) Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ λέξις αὕτη, λέξις ξένη καὶ τοσοῦτον πολυσύλλαβος θὰ παρέμενεν ἀναλλοίωτος εἰς τὰς Γερμανικὰς γλώσσας ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας; Ἡμεῖς γινώσκομεν ὅτι αἱ λέξεις τῶν γλωσσῶν τούτων ἔπαθον μεγάλας ἐξαλλοιώσεις. Φαίνεται ἄρα πολὺ παράδοξον, πῶς ἡ ξένη καὶ τοσοῦτον μεγάλη αὕτη λέξις ἐσώθη ἀπαθῆς καὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις, καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας, εἰς ἃς μετεδόθη. Ἀκριβῶς μάλιστα ἡ τοιαύτη διατήρησις αὐτῆς πανταχοῦ, ὅπου ἐγνώσθη, παρέχει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι οὐχὶ παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλὰ παρὰ μόνοις τοῖς ἐγγραμμάτοις ἦτο ἐν χρήσει, (*mot savant*), ὅπως τοῦτο πράγματι μαρτυρεῖ ὁ κ. συγγραφεὺς περὶ τῆς χρήσεως ἐν Δανίᾳ καὶ Σουηδίᾳ λέγων: «En Danemark le mot est très commun et connu par chaque homme cultivé... En Suède à peu près le même paraît être le cas.»

3) Δὲν βλέπω πῶς καὶ διατὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο χαλιμάζεις ἔμελλε νὰ ληφθῇ ὁμοίως πρὸς τὸ *veto*, *poli me tangere*, μὴ μου ἄπτου κ.τ.τ. ὥς ὄνομα πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ περὶ τὰς συνουσίας πεῖθειν ἢ πεῖθεσθαι. Ἐπειτα αἱ μεγάλαι μεταβολαὶ τῶν φθόγγων, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ χαλιμάζεις ἦλθον εἰς τὸ χαλιματίας - *galimatias*, δὲν δύνανται νὰ γίνουιν ἀποδεκταὶ ($\chi = g$, -*ζεις* = -*tias*). Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα οὔτε τὸ χ ἐξεφωνεῖτο ὡς *kh*, πολλῶ δ' ἦττον ὥς *g*, οὔτε τὸ *ζεις* ὡς *ddis* καὶ πολλῶ ἦττον ὡς *dias*. Εὐκολώτερον θὰ ἡδύνατο τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ χαλιμάζειν παρήχθη ὄνομα χάλισμα καὶ ἐκ τούτου χαλισματίας, ὅπως οἶομαι - οἶημα - οἶηματίας, στίζω - στίγμα - στιγματίας, ἔγκλημα - ματίας κ.τ.τ., ἀλλὰ πρῶτον μὲν εἶναι ταῦτα παρὰ πολλὰ ὑποθέσεις, ἔπειτα τὸ *σ* τὸ ἐν τῷ χαλισματίας λείπει ἐν τῷ *galimatias*, καὶ τρίτον τὸ ὄνομα χαλισματίας θὰ ἐδήλου τὸν τοῦτο ποιοῦντα ἢ ἀσχόντα, οὐχὶ δὲ τὸ πρᾶγμα. Λοιπὸν στενά μοι πανταχόθεν.

4) Τὸ ῥῆμα χαλιμάζειν δὲν μοὶ φαίνεται ὅτι ἦτο εὐχρηστον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Διότι θὰ ἡδύνατο μὲν τις μετὰ τοῦ κ. συγγραφέως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐφέρετο μὲν παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἔνεκα τῆς σημασίας αὐτοῦ δὲν ἐγράφετο (πρβλ. τὰ περὶ τοῦ ῥήματος *βρομῶ* λεχθέντα ἐν Λεξικ. Ἀρχ. τόμ. Β' σ. 2 κξ. 51 κξ.), ἀλλ' ὅμως ἄλλα τινὰ ἀποτρέπουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν εἰκασίαν ταύτην· πρῶτον ἡ παρατήρησις ὅτι πᾶσαι αἱ λέξεις ὅσαι μετὰ τοῦ ῥήματος τούτου συνάπτονται ἐτυμολογικῶς εἰς μίαν οἰκογένειαν, ὡς εἰπεῖν, χάλις, χαλίφρων, χαλίφροσύνη, χαλιμάς κ.τ.τ. δὲν σφίζονται, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡμῖν γνωστόν, ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν γλώσσῃ. (Ἐν μόνον δελτίον ὑπάρχει ἐν τῷ λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ, ἐν ᾧ ἀναγινώσκεται *χαλιμάζω* = *χρεμετίζω* ἐκ πείνης, Κύμη. Ἀλλὰ τοῦτο ὥς ἐκ τῆς σημασίας αὐτοῦ, φαίνεται μᾶλλον πρὸς τὸ λιμάζω (ἐκ τοῦ λιμός)¹ συναπτόμενον ἢ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ῥῆμα χαλιμάζειν, τὸ περὶ τὰς συνουσίας πεῖθεσθαι). Ἐπειτα ἐπῆρξαν κατὰ τὸν μέσον

¹ Φαίνεται συμφυρὸς τοῦ *χάνομαι* ἢ *χάσκω* + *λιμάζω*.

αἰῶνα καὶ βραδύτερον συγγραφεῖς, οἵτινες δὲν θὰ ἐκωλύοντο ὑπὸ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ σημασίας νὰ κάμωσι χρῆσιν αὐτοῦ, ἂν μόνον ἤξευραν αὐτὸ (πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand ἐκδοθέντα μεσαιωνικὰ ποιημάτια). Καὶ τέλος ἔξ αὐτῶν τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἑτυμολόγου (καθὼς καὶ ὑπὸ Σουίδα καὶ Εὐσταθίου) φαίνεται ὅτι ἡ λέξις χαλιμάζειν καὶ χαλιμάς δὲν ἐγινώσκοντο τότε, ἐντεῦθεν καὶ ἐνομιζέτο ὅτι ἐχρηζον ἐρμηνείας καὶ ἡρμηνεύοντο καὶ τὸ σπουδαιότατον, προσετίθετο ὁ παρατατικός ἔλεγον, δηλ. οἱ παλαιοί. Δὲν ἠδύναντο ἄρα οἱ Βάραγγοι νὰ ἀκούσιν ἐν Βυζαντίῳ τὴν λέξιν ταύτην καὶ παραλάβωσιν αὐτὴν οἴκαδε.

5) Καὶ ἡ σημασία δὲ τοῦ ῥήματος δηλοῦντος τὸ περὶ τὰς συνουσίας πείθεσθαι δὲν μοι φαίνεται εὐκόλως συναπτομένη πρὸς τὴν τοῦ galimatias, οὗτινος τὴν ἀρχαιότεραν σημασίαν ἀναγράφει ὁ κ. συγγραφεὺς ἐν σελ. 16. The great cavity was filled with a kind of spongy substance, which the French anatomists call galimatias and the english Nonsense καὶ τὴν νεωτέραν ὑπὸ τοῦ Littré. = 1) «Discours embrouillé, confus, obscur.» (Ὁ Boileau διέκρινε «le g. simple; qui n'est pas compris des auditeurs du g. double où l'auteur ne se comprend pas lui-même») 2) Ἐπιθετικῶς «... avec un langage le plus galimatias et une prononciation la plus mauvaise que l'on se puisse figurer.» Francion, VI σ. 225.» Ὅμοιως ἐρμηνεύει ὁ κ. Ἠπίτης διὰ τοῦ: σχολαστικὴ τερθρεία, φλυαρία, — double, λῆρος ἀκατάληπτος.

6) Καὶ ὁ τονισμὸς ἐπὶ τῆς παραληγοῦσης, galimatias μένει ἀνερμήνευτος ὑποτιθεμένης ἀληθοῦς τῆς παραγωγῆς ἐκ τοῦ χαλιμάζειν, τοῦναντίον δὲ γίνεται σαφής, ἂν ἐκ τοῦ -μάθεια (ἴδε κατωτέρω), ὃ κατὰ μγν. Λατινικὸν ἔθος τοῦ τονισμοῦ θὰ ἐγίνετο -mathí'a -matí'a, galimatia, καὶ ἐπὶ προσώπου galimatias.

7) Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ μᾶς πλανᾷ ἡ ὁμοιότης, οὐχὶ ἀκριβὴς καὶ τυχαία, μεταξὺ τοῦ χαλιμάζειν καὶ galimatias. Διότι τοιαῦτα ὅμοια ἑξωτερικῶς, διάφορα δὲ τὴν ἀρχήν, ὑπάρχουν πολλά· πρβλ. πακτόω τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ πήγνυμι-πακτός καὶ πακτώνω ἀπὸ τοῦ pactum, πετῶ καὶ κρεμῶ νέους ἐνεστῶτας καὶ πετῶ, κρεμῶ ἀρχαίους μέλλοντας· ἄνοος τὸ πάλαι ὁ ἄνοος καὶ ἄνοος σήμερον (ἐν Θήρῳ) ἀντὶ πληρεστέρου ἄνογος ἀπὸ τοῦ νογῶ = νοῶ, ξερός παρ' Ὁμήρῳ καὶ ξερός σήμερον ἐκ τοῦ ξηρός· στείνω τὸ πάλαι = στενάζω καὶ στείνω σήμερον ἀπὸ τοῦ ἴστημι, θῶ τὸ πάλαι ὑποτακτικὴ τοῦ ἀορίστου τοῦ τίθημι καὶ θῶ σήμερον ἐν Χίῳ ἀντὶ θέλω, λῶ τὸ πάλαι ἐκ τοῦ λάω = θέλω καὶ λῶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκ τοῦ λέγω, γλείφω ἀντὶ ἐκ-λείχω σήμερον καὶ γλύφω τὸ πάλαι, λάσω λέγουσιν οἱ ποιμένες ἐν Κρήτῃ πρὸς τὰ ποίμνια, ἵνα εἰσέλθουν εἰς τὴν μάνδραν ἀντὶ ἔλα ἔσω, καὶ ἀρχαῖον ἔλασον κλπ.

Εἰς ἐμὲ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ Νέλσωνος προταθεῖσα

ἐρμηνεία, ἣν παραλαμβάνω παρὰ τοῦ συγγραφέως καὶ ἀναγράφω χάριν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἴδου τί λέγει· Selon moi le mot a provenu du langage des étudiants, dans lequel — sous la forme de gallimatias — il dénommait cette sorte d'éloquence et de documentation scholastique, qui se produisaient pendant les disputations universitaires. Le mot ne saurait avoir existé qu'auprès le temps de Rabelais... Le mot a résulté de la combinaison de gallus avec mathia. Le dernier élément, nous l'avons rencontré dans les essais d'explication déjà discutés. Furetière déjà pensait à polymathie, et Höfer comme Körting... ont renvoyé formellement un — mathia, qui forme l'élément final du polymathia. L'adaption d'un substantif grec -μαθία avec la même signification... n'offrait de difficulté pour la philologie classique du temps; plus tard ce mot se latinisait facilement et devint — mathia. Quant au mot gallus il signifie coq, combattant disputeur. Pour mon but il suffit de rappeler, qu'entre les quatre disputations... étant obligatoires à l'occasion d'une telle promotion (à l'université de Paris au temps de 1500), le quatrième et final au combat simulé, qui s'exécutait devant et à l'honneur du doctorand, mais sans son intermédiaire, par un nombre de docteurs et de savants, loués et payés par lui. Ces disputeurs se nommaient galli, «coq de combat» et la thèse, sur la quelle l'on disputait, se nommait questio gallinaria. Le but de ce combat simulé était de démontrer par de magnifiques discours la supériorité de la méthode scholastique. Il est facile à comprendre, que de telles disputes par les participants loués devaient aboutir à l'outrance et au grotesque. La sorte de sagesse et l'art de disputer qui se produisait par des disputeurs (galli) pendant de telles disputes, reçurent, selon moi, par quelque occasion après la moitié du quinzième siècle dans les cercles d'étudiants parisiens le nom gallimathias». Ταῦτα ὁ Nelson.

Ὅτι δὲ πράγματι οἱ σπουδασταὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ λόγιοι ἐκεῖνοι κύκλοι ἡδύνατο κάλλιστα νὰ πλάσουν τοιοῦτο σύνθετον ὄνομα, εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην ἀναντίλεκτον· οὗτοι ἡπίσταντο βεβαίως ὅπωςδῆποτε ἀρκετὰ Ἑλληνικά καὶ Λατινικά, ἐν οἷς τοιαῦται συνθέσεις εἶναι συνθηέσονται. Ὅτι δὲ οἱ τοιοῦτοι σπουδασταὶ τολμοῦν πράγματι τοιαῦτα, γινώσκουν ὅσοι διέτριψαν μετὰ τῶν ζωηρῶν καὶ εὐθύμων τούτων νεανιῶν. Τὸ δεύτερον συνθετικὸν -μαθία (λατ. -matia) ἡδύνατο κάλλιστα νὰ παραλάβωσιν ἐκ τῶν συνθέτων πολυμαθία, φιλομαθία κτλ. καὶ δὲν ἐχρειάζετο νὰ λέγεται ὥς ἀπλοῦν. Καὶ ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τοιαύτας λέξεις λ. χ. Γαλλομαθία, Ἀγγλομαθία κτλ. Δὲν σημαίνει δὲ τίποτε τὸ ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶναι σήμερον ἐν χρήσει ἐν τῇ συνήθει γλώσσῃ τῶν Πανεπιστημίων αὕτη, παρέ-

μεινε πάντοτε ἀνεπίσημος, ἀγροικότερα κατὰ λόγον τῆς καταγωγῆς αὐτῆς ἐκ τῶν νέων φοιτητῶν. Τὴν ἐκ τοῦ κύκλου τούτου προέλευσιν τῆς λέξεως ἐμφαίνει ἀκόμη καὶ ἡ τροπὴ αὐτῆς εἰς ἀρσ. γένος καὶ ἡ μετὰ τοῦ -ς ἐκφορὰ ἐν τέλει, ἀπεδόθη δηλ. εἰς πρόσωπον καὶ ὑπὸ εἰδημόνων τῆς Ἑλληνικῆς ἐξηνέχθη, μετὰ τοῦ ς, ὥς δῆθεν Ἑλληνική.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ